

О. Б. Гупаловська*

ПРАВОВІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Україна динамічно розвивається, направляючи свої помисли в Євроатлантичну спільноту, переборюючи багаточисельні державно-правові проблеми. Сучасна мінлива структура українського суспільства визначає і відповідний стан правового регулювання права власності — воно теж перебуває в динаміці розвитку, в стадії становлення. Такі пріоритети державотворення спонукають юридичну науку до пошуку нових моделей регулювання суспільних відносин в галузі захисту права власності, які б будувалися на загальноприйнятих гуманних принципах, не втрачаючи при цьому багатовікової української самобутності.

Конституція України¹, побудована на кращих моральних та юридичних стандартах людства, стверджує, що: “Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а власність — це тягар, що зобов’язує та не повинен використовуватися на шкоду людині і суспільству”. Однак, на наш погляд, неможливим було б існування наведених конституційних положень без багатогранного історичного досвіду українського народу, адже на значних етапах розвитку українського суспільства проходив занепад державності українського народу, але правові звичаї, джерела та система охорони власників майна та власності продовжувала діяти і при відсутності власної держави, не втрачаючи свого самобутнього значення.

Кожна цивілізована держава закріплює за своїми громадянами певні права та обов’язки і намагається створити всі умови для їх реалізації. Тому одним із найголовніших завдань держави є захист законних прав громадян. Так, відповідно до ст. 13 Конституції України “держава забезпечує захист прав усіх суб’єктів права власності і господарювання”². Тобто, виступаючи гарантом реалізації законних прав, держава тим самим забезпечує виконання громадянами обов’язків, покладених на них державою. Оскільки економічною основою кожного суспільства є власність у різних її формах, то одним із найголовніших об’єктів державного захисту виступає саме право власності.

Питання, пов’язані із захистом права власності у цивільному обороті, досліджували З. В. Ромовська, І. О. Дзера, Я. М. Шевченко, Є. А. Суханов, А. П. Сергєєв, В. П. Смелянов та інші науковці.

Проте принагідно потрібно зазначити, що окремі питання, пов’язані із захистом права власності, залишаються невирішеними та дискусійними.

В контексті захисту права власності звертають увагу терміни “засоби захисту цивільних прав та інтересів” та “способи захисту цивільних прав та інтересів”. На наш погляд, термінологічні розбіжності у наведеному випадку є незначними, проте законодавство потребує однотайності, оскільки застосування в законодавстві різних термінів щодо одного і того ж правового явища (поняття) створює труднощі у їх тлумаченні, знижує рівень законодавчої техніки³. Втім варто зазначити, що в правозастосовній практиці більшу увагу привертає зміст права власності, який показує певний механізм здійснення права власності особою.

Зазначимо, зміст права власності має певний вплив на встановлення концептуальних засад захисту права власності в сучасному цивільному праві України. Повертаючись до способів захисту права власності, зауважимо, що на механізм реалізації зазначеного права впливає фактор класифікації цивільно-правових засобів захисту права власності. Важливим є те, що ст. 16 ЦК України⁴ передбачає саме способи захисту права власності, тобто механізм реалізації даного права, адже, на наш погляд, основним в стандартах правової

© Гупаловська О. Б., 2008

* викладач кафедри цивільного права та процесу Тернопільського національного економічного університету

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. // ВВР. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

² Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер’янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; Ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевої та ін. — Харків: Право; К.: Концерн “Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. — 66 с.

³ Книпер Р., Назарян В. Очерки к проблеме законодательной техники. — Эшборн, 1999. — С. 49-59.

⁴ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // ОВУ. — 2003. — № 11. — Ст. 461.

держави є те, що всі конституційні положення мають свій правовий механізм реалізації. Важливе місце в механізмі захисту цивільних прав відводиться порядку реалізації особою права на захист, під яким необхідно розуміти організаційно-правову форму реалізації захисних засобів та процедури дій особи, права якої порушено. В юридичній літературі під формою захисту розуміють комплекс організаційних заходів, спрямованих на захист суб'єктивних прав та охоронюваних інтересів⁵.

Як випливає зі змісту ст. ст. 17-18 ЦК України, існує можливість захисту цивільних прав і інтересів осіб, крім суду, державними органами або органами місцевого самоврядування шляхом скасування актів державних органів чи органів місцевого самоврядування нижчого рівня, а також нотаріусами шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі. Між тим, Конституцією України встановлюється, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом, Уповноваженим Верховної Ради з прав людини. За таких обставин кожен громадянин після використання всіх національних засобів правового захисту має право звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55). Виходячи із вищесказаного, цивільне законодавство України прямо не передбачає тих самих органів позасудового захисту, на які безпосередньо наголошує Конституція України. Тому для того, щоб не виникала прогалина в законодавстві, науковці прагнуть уникнути певної невідповідності галузевих правових норм конституційним нормам та розглядають позасудовий захист лише як допоміжний. Втім наша думка є такою, що не варто недооцінювати позасудовий захист, доцільно внести зміни в цивільне законодавство, в яких збільшити коло суб'єктів позасудового захисту, тим самим зрівноважити вищезазвані захисти.

Ст. 19 ЦК України передбачається самозахист своїх цивільних прав від їх порушень і протиправних посягань. Це певна новизна, оскільки радянське законодавство не містило жодних норм самозахисту, існували виключно норми, які опосередковано припускали право особи на активні дії, якщо вона перебуває у стані необхідної оборони або у стані крайньої необхідності (ст. ст. 444, 445 ЦК УРСР 1963 р.). Важливим є те, що формулювання статті не обмежує способів здійснення самозахисту, а лише зазначається, що способи самозахисту мають відповідати змісту права, що порушене, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що спричинені цим порушенням. Недоліком даної статті вважаємо назву згадуваної статті, оскільки згідно неї захищаються тільки цивільні права, а не зачіпаються інтереси особи, хоча зміст статті наголошує, що самозахист повинен не суперечити моральним засадам суспільства, що є внутрішнім проявом зацікавленості особи. Позитивним є конституційність норми, адже інститут самозахисту прав повністю відповідає положенням ст. 55 Конституції України, згідно з якою кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Захист цивільних прав та інтересів забезпечується застосуванням передбачених цивільним законодавством заходів захисту, проте вони за своєю юридичною природою є неоднорідними. Цивілістична наука, користуючись багатовіковим надбанням, ще з римського приватного права розробила свій доцільний спосіб поділу засобів захисту права власності на речово-правові та зобов'язально-правові.

Речово-правові засоби захисту спрямовані на захист суб'єктивного права власності як абсолютного цивільного права громадян чи організацій, які на момент порушення права не перебувають у договірних чи інших зобов'язальних відносинах з порушником. Ці засоби базуються на принципах речового права, за допомогою якого забезпечується задоволення інтересів уповноваженої особи шляхом безпосереднього впливу на річ без сприяння інших осіб⁶. За їхньою допомогою досягається забезпечення реалізації здійснення правомочностей власника (володіння, користування, розпорядження тощо). До них належать:

1) позов власника про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов);

⁵ Бутнев В. В. К понятию о механизме защиты субъективных прав // Субъективное право: Проблемы осуществления и защиты. — Владивосток, 1989. — С. 10-11.

⁶ Розвиток цивільного і трудового законодавства в Україні / Я. М. Шевченко, О. М. Молякко, А. Л. Салатко та ін. — Харків: Консум, 1999. — С. 21.

2) позов власника про усунення перешкод, що заважають нормальному здійсненню права власності (негаторний та похідні від нього позови);

3) позов про визнання права власності⁷.

Позов власника про витребування майна з чужого незаконного володіння (віндикаційний позов) — це направлена до суду вимога власника, який не володіє своїм майном, до особи (фізичної або юридичної), що володіє ним без підстав, встановлених законом або договором, про повернення майна в натурі. При вирішенні спору за віндикаційним позовом важливо розмежовувати поняття добросовісності і недобросовісності набувача.

Негаторний позов, вимога власника (титульного власника), що володіє майном, але позбавленого можливості користуватися і розпоряджатися ним, про усунення перешкод у зазначених правомочностях, можна пред'явити в будь-який час незалежно від строку позовної давності, поки є перешкода в реалізації правомочностей користування і/або розпорядження. Іншими словами, той факт, що позов спрямований на усунення порушення, яке ще й триває в часі та існує на момент подання позову, виключає застосування до нього строку позовної давності. Але якщо порушення права власності пов'язане з позбавленням володіння, то це вже компетенція віндикаційного позову.

Позов про визнання права власності вперше в Україні законодавчо закріплений у ст. 392 ЦК України. Він являє собою вимогу власника, яка буде доречна, якщо необхідно довести своє право власності через те, що хтось його не визнає або оспорує, а також якщо втрачено документи, які засвідчують право власності. Цей позов може бути як самостійним, так і допоміжним (останній варіант зустрічається набагато частіше) засобом захисту від зазіхань на індивідуально-визначене майно.

Деякі вчені-цивілісти відносять позови про визнання права власності до негаторних або віндикаційних, але ми виділяємо його як самостійний речово-правовий позов. Наша позиція є такою, оскільки ЦК України прямо передбачає той факт, коли власник майна може пред'явити позов про визнання його права власності, якщо це право оспорується або не визнається іншою особою, а також у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності (ст. 392).

Зобов'язально-правові способи захисту права власності впливають з договорів та інших видів зобов'язань і мають конкретний характер. До них відносять: засоби захисту в договірних відносинах; відшкодування шкоди, завданої деліктом; визнання правочинів недійсними як спосіб захисту права власності. Їх не можна застосовувати, якщо право власності порушено за наявності договору (наприклад, оренди), тоді потрібно розв'язувати спірні питання на підставі зобов'язань⁸.

Вважаємо недоліком законодавства відсутність єдиної класифікації засобів захисту права власності, оскільки позитивним є тільки теоретичний інтерес науковців, а в практиці потрібно чітко визначати правову природу відносин, в межах яких було порушено право власності. Правильне з'ясування порушеного права та способу його захисту буде однією з гарантій захисту прав та охоронюваних інтересів власника.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою цивільного права та процесу
Тернопільського національного економічного університету
(протокол № 9 від 14 квітня 2008 року)*

⁷ Судовий захист прав власності: Матеріали міжнародної конференції; Одеса, 25 червня 2004 року (Бібліотека журналу "Юридичний вісник") / Голов. ред. С. В. Ківалов; заст. голов. ред. М. О. Баймуратов.-Одеса: Юридична література, 2004. — С. 64-65.

⁸ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України.- К.: Істина. — 273 с.